JAMIYAT TARAQQIYOTIDA QADRIYATLARNING DINAMIKASI

Ulug‘bek Abduxalilovich Azimov
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti
f.f.b.f.d.,(PhD), dotsent
ORCID:0000-0002-9588-3576

Annotatsiya: *Mazkur maqolada jamiyat taraqqiyotida qadriyatlar tizimining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Qadriyatlar ijtimoiy hayotning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, inson xulq-atvori, dunyoqarashi hamda jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi, ularning tarixiy rivoji hamda zamonaviy jamiyat taraqqiyotiga ta’siri yoritib berilgan. Shuningdek, globallashuv sharoitida qadriyatlar tizimining o‘zgarishi, yoshlar ongida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Ish natijalari jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda qadriyatlar tizimining muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *jamiyat, taraqqiyot, qadriyatlar, qadriyatlar tizimi, transendental qadriyatlar, milliy qadriyatlar, ijtimoiy qadriyatlar, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar.*

ДИНАМИКА СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ОБЩЕСТВА

Улугбек Абдухалилович Азимов
Международный институт пищевых технологий и инженерии
доктор философии (PhD), доцент

Аннотация: *В данной статье анализируется роль и значение системы ценностей в развитии общества. Ценности являются важной составляющей социальной жизни и важным фактором формирования человеческого поведения, мировоззрения и социальных отношений в обществе. В исследовании освещается гармония национальных и универсальных ценностей, их историческое развитие и влияние на развитие современного общества. Также особое внимание уделяется вопросам изменения системы ценностей в контексте глобализации и укрепления духовно-нравственных ценностей в сознании молодежи. Результаты исследования показывают, что система ценностей имеет большое значение для обеспечения устойчивого развития общества.*

Ключевые слова: *общество, развитие, ценности, система ценностей, трансцендентальные ценности, национальные ценности, социальные ценности, духовно-нравственные ценности, универсальные ценности.*

DYNAMICS OF THE VALUE SYSTEM IN SOCIETY DEVELOPMENT

Ulugbek Abdukhalilovich Azimov
International Institute of Food Technology and Engineering
PhD, Associate Professor

Abstract: *This article analyzes the role and importance of the value system in the development of society. Values are an important component of social life and are an important factor in the formation of human behavior, worldview, and social relations in society. The study highlights the harmony of national and universal values, their historical development, and their impact on the development of modern society. Also, special attention is paid to the issues of changing the value system in the context of globalization and strengthening spiritual and moral values in the minds of young people. The results of the study show that the value system is of great importance in ensuring the sustainable development of society.*

Keywords: *society, development, values, value system, transcendental values, national values, social values, spiritual and moral values, universal values.*

Jamiyat taraqqiyoti va inson ma’naviy kamoloti qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog‘liqdir. Qadriyatlar insonning hayotga, jamiyatga, atrof-muhitga va o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatini belgilaydigan muhim ma’naviy mezon hisoblanadi. Har bir jamiyat o‘z tarixi, madaniyati va ijtimoiy tajribasi asosida muayyan qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Ushbu tizim ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, shaxs tarbiyasi va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qadriyat (aksiologiya nuqtai nazaridan) - inson va jamiyat uchun muhim, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan moddiy yoki ma’naviy ne’matlar, g‘oyalar, me’yorlar va maqsadlar majmuasidir. Qadriyatlar inson faoliyatini yo‘naltiruvchi, uning tanlovi va xulq-atvorini belgilab beruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda qadriyatlar ob’yektiv va sub’yektiv xususiyatga ega deb qaraladi. Ob’yektiv jihatdan qadriyatlar jamiyat taraqqiyoti ehtiyojlaridan kelib chiqsa, sub’yektiv jihatdan ular inson ongida ma’naviy ehtiyoj va ishonch sifatida shakllanadi.

Qadriyatlar tizimi - muayyan jamiyat yoki shaxs hayotida ustuvor ahamiyat kasb etuvchi qadriyatlarning o‘zaro bog‘liq, iyerarxik va yaxlit majmuasidir. Bu tizimda qadriyatlar bir-birini to‘ldiradi, muvozanatlaydi va muayyan tartib asosida amal qiladi.

Qadriyatlar tizimi dinamik xarakterga ega bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar va madaniy jarayonlar ta’sirida yangilanib boradi. Shu bilan birga, ayrim asosiy qadriyatlar barqaror bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tib keladi.

Ilmiy adabiyotlarda qadriyatlar tizimi quyidagi asosiy turlarga ajratiladi:

Umuminsoniy qadriyatlar - hayot, tinchlik, erkinlik, adolat, inson huquqlari, bag‘rikenglik kabi barcha xalqlar uchun umumiy ahamiyatga ega qadriyatlar.

Milliy qadriyatlar - muayyan millatga xos bo‘lgan urf-odatlar, an’analar, til, madaniyat, tarixiy meros va ma’naviy qarashlar. Milliy qadriyatlar - millat uchun ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog‘liq xoslik shaklidir. Dunyoda o‘ziga xos qadriyatlari bo'lmagan millat yo‘q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati, madaniyati bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy qadriyatlar - jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, hamkorlik, jamoaviylik, ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq qadriyatlar. Ijtimoiy qadriyatlar - jamiyatning ma’naviy poydevorini tashkil etuvchi muhim komponent bo‘lib, ular shaxs va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni belgilaydi, xulq-atvor va ijtimoiy harakatlarni tartibga soladi.

Shaxsiy qadriyatlar - insonning individual hayotiy maqsadlari, axloqiy tamoyillari, dunyoqarashi va shaxsiy e’tiqodlari. Shaxsiy qadriyatlar- bu faqat jamiyatning moddiy va ruhiy qadriyatlarining shaxs ongida tanlab aks etishi emas, balki shaxsiy qadriyatlari shaxsga nisbatan "tashqi" deb ko'rinadigan atrof-muhit komponentlari ham bo'lishi mumkin, va bu juda aniq tashqi qobiqqa ega bo'lgan narsalar misolida ko'rsatilishi mumkin.

Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar - vijdon, or-nomus, insof, mehr-oqibat, vatanparvarlik kabi ma’naviy fazilatlar.

Qadriyatlar tizimi jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, ma’naviy muhitni barqarorlashtirish va ijtimoiy hamjihatlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. U jamiyat a’zolarining maqsad va manfaatlarini muvofiqlashtirib, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Shaxs hayotida esa qadriyatlar tizimi insonning hayotiy pozisiyasini belgilaydi, uning qaror qabul qilish jarayoniga yo‘nalish beradi va ma’naviy barkamolligini ta’minlaydi. Qadriyatlarga asoslangan shaxs o‘z faoliyatida mas’uliyatli, ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk bo‘lib shakllanadi.

Qadriyatlar tizimini shakllantirishda ta’lim-tarbiya jarayoni hal qiluvchi omil hisoblanadi. Oila, ta’lim muassasalari va jamoatchilik institutlari orqali yosh avlodga milliy va umuminsoniy qadriyatlar singdiriladi. Ta’lim jarayonida axloqiy tarbiya, fuqarolik ta’limi va ma’naviy-ma’rifiy ishlar uyg‘unligi ta’minlanishi zarur.

Ayniqsa, yoshlarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv va qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Qadriyatlar tizimi jamiyat va shaxs taraqqiyotining ma’naviy asosini tashkil etadi. U ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, inson ma’naviy kamolotini rivojlantirish va jamiyat taraqqiyotini yo‘naltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, qadriyatlar tizimini ilmiy asosda o‘rganish va uni yosh avlod ongiga singdirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Qadriyatlar tizimi madaniyatning asosini tashkil etib, jamiyat a’zolarining ma’naviy va ijtimoiy ehtiyojlari, qiziqishlari, ularning ijtimoiy harakatlari va xulq-atvorini boshqarishni o‘zida aks ettiradi.

B.Bitinas va I.P.Podlasiylar qadriyatlarning uchta asosiy tizimini ajratib ko‘rsatishgan: transendental (diniy mohiyat nuqtai nazaridan qandaydir mutlaqlikka ega), ijtimoiy yo‘naltirilgan – sotsiosentrik (guruhiy, umuminsoniy, kasbiy, milliy va h.k.) va antroposentrik (individual).

Transendental qadriyatlar inson tafakkuri va madaniy hayotida alohida o‘rin tutuvchi, empirik tajribadan tashqarida mavjud bo‘lib, inson bilishi, axloqi va ma’naviy yo‘nalishini belgilovchi fundamental mezonlardir. “Transendental” tushunchasi lotincha transcendere - “chegaradan oshmoq” ma’nosini anglatib, bevosita tajriba doirasidan yuqorida turuvchi, ammo tajribani imkonli qiluvchi shartlarni ifodalaydi.

Falsafa tarixida transcendental qadriyatlar masalasi ayniqsa Immanuil Kant ta’limotida chuqur asoslab berilgan. Kantga ko‘ra, transcendental narsa tajribadan tashqarida emas, balki tajribani tashkil etuvchi a priori shartlar majmuasidir. Shu ma’noda haqiqat, ezgulik va go‘zallik kabi qadriyatlar inson ongining universal tuzilmalari sifatida namoyon bo‘ladi. Ular subyektiv istaklarga bog‘liq bo‘lmay, umumiy va zaruriy ahamiyat kasb etadi.

Transcendental qadriyatlarning eng muhim xususiyati - ularning universalligidir. Masalan, “haqiqat” qadriyati ilmiy bilishning asosiy mezoni bo‘lib, madaniyatlar va davrlar almashinishidan qat’i nazar, bilish faoliyatining maqsadini belgilaydi. “Ezgulik” axloqiy faoliyatning transcendental asosi sifatida inson xatti-harakatlariga me’yoriy yo‘nalish beradi. “Go‘zallik” esa estetik ongda borliqni uyg‘un va mazmunli idrok etish imkonini yaratadi.

Ontologik nuqtai nazardan, transcendental qadriyatlar mavjudlikning empirik shakllaridan mustaqil holda, ma’naviy reallik sifatida talqin etiladi. Aksiologiya doirasida esa ular barcha konkret qadriyatlarning poydevori bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, adolat, erkinlik, mas’uliyat kabi ijtimoiy qadriyatlar o‘z mohiyatida ezgulik va haqiqat kabi transcendental tamoyillarga tayanadi.

Zamonaviy falsafada transcendental qadriyatlar masalasi insonparvarlik, global axloq va madaniyatlararo muloqot kontekstida qayta talqin etilmoqda. Texnologik taraqqiyot va globallashuv sharoitida aynan transcendental qadriyatlar insoniyatni utilitar manfaatlardan ustun bo‘lgan umumiy ma’naviy mezonlar asosida birlashtirish imkonini beradi.

Transcendental qadriyatlar inson bilishi va faoliyatining chuqur falsafiy asoslarini tashkil etadi. Ular nafaqat nazariy tafakkur uchun, balki amaliy hayotda ma’naviy yo‘nalish va mas’uliyatni belgilovchi muhim omil sifatida ham o‘z ahamiyatini saqlab qoladi.

Sotsiosentrik qadriyatlar jamiyatni oliy ijtimoiy ahamiyatga ega hodisa sifatida talqin qiluvchi va shaxs manfaatlarini ijtimoiy butunlik manfaatlariga bo‘ysundiruvchi qadriyatlar tizimini ifodalaydi. “Sotsiosentrizm” tushunchasi lotincha societas - “jamiyat” va centrum - “markaz” so‘zlaridan kelib chiqib,

jamiyatni axloqiy, siyosiy va madaniy baholashning markaziga qo‘yishni anglatadi.

Falsafa tarixida sotsiosentrik qadriyatlar qadimgi davrlardanoq shakllangan. Masalan, antik yunon falsafasida Aristotel insonni “ijtimoiy mavjudot” (zoon politikon) sifatida ta’riflab, shaxs kamolotini polis hayoti bilan uzviy bog‘liq holda tushuntirgan. Sharq falsafiy tafakkurida ham jamoa, jamiyat manfaatlari, ijtimoiy uyg‘unlik va mas’uliyat muhim qadriyatlar sifatida ilgari surilgan. Konfutsiylik ta’limotida jamiyatdagi tartib, burch va ierarxiya sotsiosentrik yondashuvning yorqin namunasi hisoblanadi.

Aksiologik nuqtai nazardan, sotsiosentrik qadriyatlar ijtimoiy barqarorlik va hamjihatlikni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ularga ijtimoiy adolat, birdamlik, burch, fuqarolik mas’uliyati, jamoaviy manfaat va ijtimoiy tartib kabi tushunchalar kiradi. Bu qadriyatlar shaxsning xatti-harakatlarini nafaqat shaxsiy manfaatlar, balki jamiyat oldidagi mas’uliyat mezonlari asosida baholashni talab etadi.

Sotsiosentrik yondashuvda shaxs mustaqil va mutlaq qadriyat sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Shu sababli shaxs erkinligi ijtimoiy me’yorlar va umumiy manfaatlar bilan muvofiqlashtiriladi. Bu holat, ayniqsa, siyosiy falsafa va ijtimoiy nazariyalarda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, kollektivizm g‘oyalariga asoslangan ta’limotlarda jamiyat manfaatlari individual manfaatlardan ustun qo‘yiladi.

Zamonaviy jamiyatda sotsiosentrik qadriyatlar globallashuv, ijtimoiy tengsizlik va madaniy xilma-xillik sharoitida yangicha mazmun kasb etmoqda. Fuqarolik jamiyati, ijtimoiy birdamlik va umumiy mas’uliyat tushunchalari sotsiosentrik qadriyatlarning hozirgi davrdagi muhim ko‘rinishlaridir. Shu bilan birga, zamonaviy falsafada sotsiosentrizmning haddan tashqari mutlaqlashtirilishi shaxs erkinligi va individual huquqlarni cheklashi mumkinligi ham tanqid qilinadi. Sotsiosentrik qadriyatlar jamiyatning yaxlitligini, barqaror rivojlanishini va ijtimoiy uyg‘unligini ta’minlovchi muhim ma’naviy-aksiologik asosdir. Ular shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o‘ynaydi hamda

individualizm va antropotsentrizm kabi yondashuvlar bilan dialektik munosabatda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quramboyev A. Ijtimoiy qadriyatlar transformatsiyasi: nazariy va amaliy jihatlar. Zamonaviy ta’lim islohotlari va ularning amaliy yechimlari ilmiy-amaliy konferensiya. 2026 yil. 309-bet.
2. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – С. 83.
3. Kurbaniyozova R. Psixologiyada shaxsiy qadriyatlarni o‘rganishning nazariy asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, (E)ISSN: 2181-1784 Educational, natural and social sciences 4(11), Dec., 2024.
4. Shodiyev X. Milliy qadriyatlar – yangi o‘zbekiston yoshlari tarbiyasining o‘zagidir. Inter education & global study. 2024